

L'aventura del passat

La història, la memòria i la literatura són tres maneres d'abordar el passat que es regeixen per uns procediments propis i ben definits. Tanmateix, en els darrers temps està triomfant una variant literària que es mou en la intersecció d'aquestes narratives. Les obres de Marta Vallverdú, Eduard Márquez i Xavier Serra en són exemples.

Gustau Muñoz

Universitat de València

El passat és *terra incognita*, diuen. És un altre país. Potser sí, i per això ens atrau tant. No parem de parlar d'història, de memòria, de com ens condiona el que va succeir i el que no va succeir. Sabem que el present és, a través de mil fils diferents, una conseqüència del que va passar abans. Almenys en part. I el futur? En alguns moments històrics es pensava que estava obert i que es podria configurar amb un esforç voluntarista de construcció, de revolució, d'èxode fins i tot.

Ara la factibilitat del futur ja no és tan clara. El bany de realitat de les primeres dècades del segle XXI ens deixa esmaperduts. I tornem al passat, potser la dimensió que es deixa configurar o refer. Parlem de les lliçons del terrible segle XX. De l'ombra allargada de la Guerra Civil a Espanya i als Països Catalans.

El passat —la història— ens interpella. Però com l'abordem? En el tractament del passat —d'un passat que hem conegut, o no, però que ens condiona de manera tan

«El passat —la història— ens interpel·la»

directa— hi ha, almenys, tres possibilitats. Les tres transitades àmpliament, amb infinitat de variants, però que responen a models concrets ben definits, a pautes bàsiques: la història, la memòria i la literatura. Les dues primeres són les més òbvies i han donat lloc a consideracions i debats inesgotables, tant en si mateixes com pel que fa a les relacions mútues.

La relació de la literatura amb el passat —tant registrat en la historiografia com representat a través de la memòria, del record, personal o transmès— és tan intensa com ambivalent. La memòria sol ser matèria literària. Els escriptors, ben sovint, es documenten sobre l'època en què situen les seues històries i fan un ús abundós de la memòria pròpia, si és el cas, o de l'aliena en forma de testimonis, biografies, papers diversos, correspondència o, justament, memòries. Una de les variants més explícites del tractament literari del passat és la novel·la històrica, que compta amb una tradició ben acreditada i amb un present esponerós. De Margarite Yourcenar i *Memòries d'Adrià* a Robert Graves i *Jo, Claudi*, passant per Umberto Eco i *El nom de la rosa* i per desenes d'autors de tot arreu, fins a arribar —posem per cas— a Núria Cadenes i el seu darrer èxit de vendes *Tiberi Cèsar* (Proa, 2023), situat en l'antiga Roma. Podríem fer el recompte de les novel·les històriques en català, corresponent a les darreres dècades, i ens quedaríem ben parats. Jo mateix vaig fer l'exercici, posant el focus en autors valencians, i la quantitat d'obres que trobava em va sobtar. Fins al punt que em va dur a pensar que potser hi havia un dèficit de literatura arrelada en els batecs del present (Muñoz, 2019, pp. 45-49).

Història, memòria, novel·la històrica, tot això són compartiments ben definits. Tenen regles i mètodes —o procediments— ben establerts. Els historiadors es malfien de la memòria històrica, tot i que en fan ús quan convé. Els memorialistes reivindiquen el valor dels records, del testimoniatge. Els qui fan novel·la històrica es defensen contra els crítics que els acusen d'abús de la imaginació

(o directament de falsificació), sovint amb arguments convincents.

Ara bé, en els darrers temps ha irromput amb força una altra variant literària, més enllà de la novel·la històrica, que ha assolit una significació extraordinària i fins a un cert punt sorprenent. Perquè es mou —per dir-ho així— en el fil de la navalla, en l'aiguabarreig, en la cruïlla. No és història, no és memòria, no és literatura imaginativa i de creació sense lligams. És una altra cosa: és la narració real. La literatura a partir de fets esdevinguts. Però que no es lliura a la fabulació (en la creació de personatges, els diàlegs i els esdeveniments), sinó que s'até als fets fins al més mínim detall i restringeix al màxim el marge d'arbitrarietat de l'autor a l'hora de tractar un tema o de narrar una història. El treball de documentació que han fet autors que són grans referents en aquest terreny —com Antonio Scurati i la seua tetralogia *M*, sobre Mussolini i el seu temps, o Éric Vuillard, en obres com *L'ordre du jour*, sobre l'ascens del nazisme— és verament exhaustiu, però s'integra del tal manera en la narració que pot passar desapercebut. La imaginació del novel·lista deriva o beu, en aquest cas, de les fonts històriques. Al capítol «Història i ficció» del seu llibre *Passats singulars*, Enzo Traverso aprofundeix en aquest tipus de narrativa real, els seus assoliments i també les seues limitacions (Traverso, 2021). L'historiador sempre mirarà de reüll aquestes incursions literàries en el passat, per documentades que estiguin. «Totes aquestes obres [Scurati, Littell, Jablonka, Haeneke, Binet, etc.] respecten escrupolosament la historicitat dels esdeveniments i sovint dels seus personatges, que descriuen construint realitats versemblants. Es basen en coneixements històrics sòlids i de vegades, fins i tot, en l'explotació de fonts primàries o d'arxius.» I, tanmateix, els historiadors diran tothora que la història —com a disciplina amb aspiracions científiques i mètodes estrictes— és una altra cosa.

Tres obres catalanes recents ens situen de dret davant aquesta problemàtica (Vallverdú, 2022; Márquez, 2021; Serra, 2021). Totes tres aborden fets o circumstàncies del passat col·lectiu, de l'època —tan determinant encara en

**Imatge de fons: Canet Rock, 26 de juliol de 1975.
Fotograma del document històric *La Nova Cançó*.**

«El passat, aquest continent llunyà, que permet tantes descobertes, es pot abordar de moltes maneres.»

tants aspectes— de la dictadura franquista. Un règim repressiu en tots els terrenys (de les llibertats bàsiques, de la llengua i la cultura catalanes, de les mostres i activitats d'oposició) que durà quaranta anys.

Seixantisme. L'esclat cultural català dels 60, de Marta Vallverdú, s'adscriu al camp de la història cultural i és una obra amb un rerefons acadèmic clar. Incideix en una època clau, els anys seixanta del segle xx, quan «es desclou una etapa de vitalització cultural sorprenent». Diversos historiadors i estudiosos han considerat aquell temps, en què coincideixen iniciatives de molts tipus, com un dels més fecunds de la història cultural catalana, situant-lo al nivell del modernisme o del noucentisme: temptatives creadores de refer el teixit cultural del país i de dotar-lo de sentit. Tot i que el «seixantisme» mancava del caire programàtic explícit o implícit d'aquests moviments, la confluència d'innovacions i aportacions configura un veritable trencament, en tots els terrenys: en les actituds de la joventut i els estudiants, la revifalla de la literatura, el sorgiment d'editorials, l'esclat del disseny, el mecenatge, les revistes, iniciatives com la *Gran enciclopèdia catalana*, la proposta fusteriana dels Països Catalans, la Nova Cançó, els múltiples debats de caire social (per exemple, sobre la immigració), la renovació de l'art i l'arquitectura, etc. Un esclat de modernitat enmig de l'ensopiment del franquisme, i també un recanvi generacional, que és un aspecte fonamental. Marta Vallverdú s'hi aproxima amb cura, en capítols específics, i a la fi treu l'entrellat d'una època: la mostra, la interpreta, la fa veure. Un treball d'historiadora, amb desenes de referències concretes, anàlisis específiques i al·lusions a les activitats i aportacions d'un munt de gent. Com sol passar en les dictadures, quan la política és vedada, moltes energies es concentren en el camp de la cultura, en totes les seues variants i expressions. Però era també una època d'agitació interna, roent. Aquest aspecte, l'efecte col·lateral paradoxalment benèfic per a les arts i la cultura de les èpoques de crisi històrica, ja l'havia remarcat el vell Jacob Burckhardt (1983, pp 190-192).

Eduard Márquez planteja a 1969 un procediment narratiu *sui generis*, en el qual es combinen les veus de protagonis-

tes directes de la lluita contra la dictadura franquista amb documents oficials de la policia o els serveis d'informació del règim. Dues visions confrontades. Textos procedents de la Jefatura Superior de Policia de Barcelona, del Govern Civil, amb la prosa burocràtica típica, a propòsit d'actuacions repressives que capturen la visió que es tenia des de les instàncies oficials, notes informatives, fins i tot cartes dels governadors civils. I conviuen, a les seues pàgines, amb els testimonis de procedència indefinida, com si foren de font oral, dels protagonistes de les accions, de les lluites de carrer, fàbrica o facultat d'una època convulsa en la qual una esquerra molt activa, de diverses adscripcions, duia a terme tot tipus d'accions: pintades, manifestacions, incitava a fer vagues, ocupava el rectorat... La lògica subjectiva, la vivència, dels qui es varen escarrassar aquells anys en una lluita dura que es volia revolucionària, des de les diferents perspectives de la revolta contra el règim, es reflecteix en aquesta obra, que presenta una altra manera d'enfrontar-se al passat franquista, que descobreix dimensions antagoniques i que, probablement, farà veure als lectors «nascuts després» coses que no sols desconeixien, sinó que els semblaran inimaginables. I, tanmateix, el sentit de veritat que transmeten aquestes pàgines és intens.

També es basa en testimoniatges reals de participants en activitats clandestines d'oposició la narració de Xavier Serra *Espurna*. Dic narració perquè es presenta així (forma part d'una col·lecció que es diu «Narratives») i perquè trenca un veritable relat amb personatges, trama, acció i desenllaç. Però els personatges són ben reals, estan consignats amb noms i cognoms, i s'explica la història d'un grup clandestí que cap a final dels anys seixanta i posteriorment va intentar construir, al País Valencià, una organització molt tancada dedicada a la propaganda i a l'elaboració teòrica. Era Germania Socialista, que es considerava un «grup de treball polític» i no un grup polític com altres. Una història singular, que derivà en accions més o menys arriscades: clandestinitat, proletarització d'alguns dels seus membres, conflictes interns i, en algun cas, fugida i exili. Un grup que tingué una certa influència, més aviat indirecta.

«Si la literatura s'acosta a la història, de vegades la història s'acosta a la literatura.»

Curiosament, l'època en què se situen el relat de Xavier Serra i el llibre d'Eduard Márquez és si fa no fa la mateixa: les acaballes del franquisme. Un temps en què nous grups generacionals desbordaven per totes bandes els marcs vitals i ideològics instaurats pel règim, que havia perdut qualsevol rastre de credibilitat i que s'enfrontava a rebel·lies múltiples i cada cop més nodrides. Un temps enormement agitat en el qual les històries individuals s'abocaven a l'avatar col·lectiu amb una capacitat d'implicació brutal, que donà lloc a un ventall impressionant de situacions atípiques, entre el drama personal, el compromís seriós i l'aventura inconscient.

El passat, aquest continent llunyà, que permet tantes descobertes, es pot abordar de moltes maneres. La història malda per circumscriure fets i establir visions de conjunt, per indagar amb garanties aspectes del passat i reconstruir la seva lògica. Des de la literatura, trobem coses tan sorprenents com la temptativa cronològica de Florian Illies a *1913. Un any fa cent anys*, que tria dia rere dia fets significatius de l'any anterior a l'inici de la gran catàstrofe europea del segle xx. I des de la història podem trobar també procediments tan poc convencionals com el de Karl Schlögel a *Terror i utopia*, on descriu topogràficament i documentalment (però sense explicitar al cos del text la documentació que fa servir) el que passava a Moscou l'any 1937, un any terrible en el qual el terror polític de l'estalinisme va batre de ple.

Si la literatura s'acosta a la història, de vegades la història s'acosta a la literatura. Línies paral·leles, confluències, interseccions, espirals. Un mosaic que ajuda a entendre —fins on es pot entendre— allò que el temps va fondre, però que persisteix amb una estranya vigència.

Bibliografia

- Burckhardt, Jacob. 1983. *Consideracions sobre la història universal*, trad. de Gustau Muñoz. Barcelona: Edicions 62.
- Márquez, Eduard. 2021. 1969. Barcelona: L'Altra Editorial.
- Muñoz, Gustau. 2019. «El triomf de la novella històrica». Dins: *La vida dels llibres*. Catarroja: Afers.
- Serra, Xavier. 2021. *Espurna*. Catarroja: Afers.
- Traverso, Enzo. 2021. *Passats singulars. El «jo» en l'escriptura de la història*, trad. de Gustau Muñoz. Catarroja: Afers.
- Vallverdú, Marta. 2022. *Seixantisme. L'esclat cultural català dels 60*. Pròleg de Julià Guillamon. Barcelona: L'Avenç.